

СТВОРЕННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ОРГАНІЧНИХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КЛАСТЕРІВ В УКРАЇНІ

CREATION OF REGIONAL ORGANIC AGRICULTURE CLUSTERS IN UKRAINE

УДК 339.13.01

Маслак О.М.

к.е.н, доцент кафедри логістики та виробничого менеджменту. Сумський національний аграрний університет

Гужвенко С.М.

старший викладач кафедри логістики та виробничого менеджменту. Сумський національний аграрний університет

У статті розглядаються особливості створення регіональних органічних сільськогосподарських кластерів в Україні. Зокрема: уточнюється поняття кластеру, наводяться дані щодо операторів органічного виробництва, проводиться аналіз стану виробництва сільськогосподарської продукції домогосподарствами населення, зазначається кількісна характеристика сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів; визначаються перспективи подальшого розвитку товарного виробництва органічної продукції у малих господарствах через об'єднання в кооперативи та створення регіональних кластерів.

Ключові слова: кластер, органічна продукція, ринок органічної продукції, сільськогосподарський обслуговуючий кооператив.

В статье рассматриваются особенности создания региональных органических сельскохозяйственных кластеров в Украине. В частности уточняется понятие кластера, приводятся данные об операторах органического производства, проводится анализ состояния производства сельскохозяйствен-

ной продукции домохозяйствами населения, указывается количественная характеристика сельскохозяйственных обслуживающих кооперативов; определяются перспективы дальнейшего развития товарного производства органической продукции в малых хозяйствах через объединение в кооперативы и создание региональных кластеров.

Ключевые слова: кластер, органическая продукция, рынок органической продукции, сельскохозяйственный обслуживающий кооператив.

The article considers features of the creation of regional organic agriculture clusters in Ukraine. In particular, it defines more accurately a concept of cluster, provides data about operators of organic production, makes an analysis of the state of agricultural production by households of the population, gives a quantitative characteristics of agricultural service cooperatives; determines prospects of further development of commercial organic production in small households through the combination in cooperatives and creation of regional clusters.

Key words: cluster, organic production, organic market, agricultural service cooperative.

Постановка проблеми. Сучасний продовольчий ринок характеризується зростанням попиту на органічну продукцію. Така ситуація виникла через збільшення використання синтетичних агрохімікатів при виробництві традиційної продукції, забруднення довкілля, що впливає на підвищення екологічної свідомості населення. Разом з тим, за наявності зовнішнього та внутрішнього попиту, ринок органічної продукції в Україні розвивається повільно. Існуюча наявність операторів цього сегменту ринку не в змозі забезпечити зростальні потреби споживачів. При цьому продукція, яка вирощується домогосподарствами населення за принципами органічного виробництва, не потрапляє до споживачів через відсутність належної інфраструктури та дієвих механізмів функціонування цього сегменту ринку. Тож виникає потреба у проведенні досліджень щодо організації дрібнотоварного органічного виробництва та створення відповідних механізмів постачання такої продукції кінцевим споживачем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості вітчизняного та світового ринку органічної продукції досліджували такі вчені-економісти, як: В. Артиш, Р. Безус, Н. Бородачева, Х. Віллер, Я. Горчаков, Д. Горшков, Т. Дудар, Т. Зайчук, Н. Зіновчук, І. Кириленко, Л. Кілчер, М. Кобець, А. Мазурова, Є. Милованов, В. Писаренко, О. Рудницька, А. Сахота, О. Скидан, М. Федоров, О. Ходаківська, А. Ходус, К. Холгер, О. Шубравська, М. Юсефі та інші. У свою чергу проблемам об'єднання дрібнотоварних виробників сільськогосподарської продукції

шляхом кооперації присвячували свої праці такі науковці, як: М. Драгоманов, В. Зіновчук, О. Крисальський, М. Кисіль, В. Андрійчук, А. Гуторов, Л. Бойко, Г. Підлесецький, В. Месель-Веселяк, Н. Морозюк, Є. Храпливий, Ю. Нестерчук та багато інших. Разом з тим, незважаючи на велику плеяду вчених та досягнуті результати проведених досліджень, наразі залишаються невирішеними окремі проблеми, зокрема, щодо наповнення внутрішнього ринку органічною продукцією виробленою малими господарствами. Виходячи з цього, обрана тема дослідження є актуальною та своєчасною.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення особливостей створення регіональних органічних сільськогосподарських кластерів в Україні, що зумовило постановку та необхідність вирішення наступних завдань: уточнити поняття кластеру; провести аналіз стану виробництва сільськогосподарської продукції домогосподарствами населення; визначити перспективи подальшого розвитку товарного виробництва органічної продукції у малих господарствах; розробити модель регіонального органічного сільськогосподарського кластеру.

Виклад основного матеріалу. Поняття кластеру. У сучасному науковому розумінні існує декілька визначень кластеру, які здебільшого доповнюють одне одного. Лише у вільній енциклопедії «Вікіпедія» наведено декілька визначень цього поняття. Зокрема: кластер – це географічна концентрація подібних, суміжних або додаткових підприємств

з активними каналами для бізнес-транзакцій, комунікацій та діалогу, що поділяють спеціалізовану інфраструктуру, робочі ринки та послуги і мають спільні можливості або загрози.

Кластер – це галузеве, територіальне та добровільне об'єднання підприємницьких структур, які тісно співпрацюють із науковими (освітніми) установами, громадськими організаціями та органами місцевої влади з метою підвищення конкурентоздатності власної продукції і сприяння економічному розвитку регіону.

Кластер – мережа постачальників, виробників, споживачів, елементів промислової інфраструктури, дослідницьких інститутів, взаємозалежних у процесі створення додаткової вартості.

Кластер – група розташованих на території поселення або поблизу його взаємозалежних підприємств та організацій, які взаємодоповнюють і посилюють конкурентні переваги один одного.

Кластер являє собою групу локалізованих взаємозалежних компаній, постачальників устаткування, комплектуючих, спеціалізованих послуг, інфраструктури, науково-дослідних інститутів, вузів та інших організацій, які взаємодоповнюють і посилюють конкурентні переваги один одного [1].

За визначенням М. Портер, кластери – це сконцентровані за географічною ознакою групи взаємозалежних компаній, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг, фірм у споріднених галузях, а також пов'язаних з їх діяльністю організацій (наприклад, університетів, агентств із стандартизації, торговельних об'єднань) у певних областях, що конкурують, але при цьому ведуть спільну роботу [2, с. 259].

Кластери дозволяють підприємствам більш гнучко реагувати на зміну умов ведення бізнесу. З урахуванням накопиченого досвіду функціонування кластерів можна визначити основні умови, без яких створення та успішний розвиток кластерних структур практично неможливий. Сутність даної концепції полягає в дотриманні окремих необхідних умов, зокрема:

1. Ініціатива – ініціативні та впливові люди із числа підприємців, структур влади, громадських організацій, навчальних закладів, здатні своїм авторитетом, розумом, організаторськими здібностями, спроможністю і вмінням згуртувати, зацікавити та на ділі довести корисність кластерів як для самих їхніх членів, так і для регіону. Без ініціативи неможливо реалізувати навіть найпростіші проекти.

2. Інновації – нові технології в організації виробництва, збуту, керування, фінансування, здатні відкрити нові можливості в конкурентній боротьбі. Тільки нові, оригінальні, нестандартні ідеї і ноу-хау можуть зацікавити інвестора.

3. Інформація – доступність, відкритість, обмін знаннями, створення баз даних та інтернет – сторінок, що дозволяють одержувати переваги в доступі

до ринків постачання предметами праці, збуту продукції, кваліфікованої робочої сили. Без обміну інформацією про потенційні можливості регіону, його пріоритети, інвестиційну привабливість і перспективи розвитку неможливе будь-яке, а тим більше, ефективне інвестування.

4. Інтерес – забезпечує основну умову життєдіяльності підприємницької або суспільної структури, що обов'язково припускає наявність зацікавленості учасників *кластерних об'єднань та одержання ними певної економічної вигоди. Тільки економічна вигода від вкладеного капіталу є запорукою реалізації реальних інвестиційних проектів.*

5. Інтеграція – передбачає використання нових кластерних технологій співробітництва фірм на галузевому і територіальному рівнях за підтримки науки та органів влади. Об'єднання зусиль влади, бізнесу та інституцій є запорукою успішних інвестицій [3, с. 199–200].

Поняття кластеру вже тривалий час використовується в науковій діяльності та підготовці фахівців, знайшло відображення в міжнародній практиці та запроваджується в Україні. Проте, кластери ще не набули поширення при виробництві органічної сільськогосподарської продукції її переробки та реалізації, участі в цих процесах інших зацікавлених господарюючих суб'єктів. Разом з тим цей напрям розвитку господарської діяльності в сегменті органічного виробництва та ринку органічної продукції є перспективним для України.

Передумови формування кластерів. За даними Федерації органічного руху в Україні, у період з 2005 до 2015 років загальна чисельність органічних господарств збільшилася до 210, або майже у 3 рази. При цьому площа сертифікованих сільськогосподарських угідь в Україні, задіяних під вирощуванням органічної продукції досягла у 2015 році майже 411 тис. га, що більше порівняно з 2010 роком у 1,7 рази. При цьому великі та середні підприємства здебільшого займаються вирощуванням зернових, зернобобових та олійних культур. У свою чергу більшість малих підприємств вирощують овочі, фрукти, зелень, виноград, баштанні культури [4].

Разом з тим найбільшим попитом користуються органічні молоко та молочні продукти, м'ясо та м'ясні продукти, овочі та фрукти, соки, крупи, борошно тощо. Виробництво таких видів продукції в Україні є малорозвиненим. Реалізація продукції відбувається через мережі супермаркетів, спеціалізовані магазини, а також в останній час, через мережу Інтернет [5]. Для того, щоб вийти на внутрішній ринок органічної продукції та реалізувати її через діючу роздрібну мережу необхідно мати перш за все достатній обсяг однорідної продукції придатної для реалізації кінцевому споживачеві та забезпечити її систематичне постачання впродовж року. Це вдається зробити великим підприємствам, які мають необхідні виробничі

ресурси, розвинену складську інфраструктуру та переробні потужності. У свою чергу у дрібних товарних виробників відсутня така можливість, тож продукція, як правило, реалізується в сезон збору врожаю через мережу місцевих селянських ринків або власні магазини.

Загалом в Україні налічується близько 14,5 мільйонів домогосподарств населення, а їх частка у сільськогосподарському виробництві за підсумками 2015 року становила 44,9 відсотків [6]. За офіційною статистикою господарствами населення виробляється молоко – 75% від загального виробництва в країні, м'яса – 37%, картоплі – 98%, овочів – 86%, фруктів і ягід – 81 відсотків. До того ж виробляються значні обсяги зерна і навіть технічних культур [7, 8].

Здебільшого продукції виробляється домогосподарствами населення для власних потреб, а її надлишки реалізуються на селянських ринках або через заготівельні структури переробних підприємств. Серед виробленої домогосподарствами населення найбільшу частку в загальній товарній продукції мають картопля (64%), плодово-ягідна продукція (61%) та молоко (60%) [9].

Більшість господарств населення виробляють агропродукцію, дотримуючись принципів органічного виробництва. Так у 2015 році підживлювали ґрунт органічними добривами 83,8% домогосподарств населення, при цьому майже половина таких господарств взагалі не використовували мінеральні добрива. Як наслідок, якість ґрунту своїх земельних ділянок оцінювали, як хорошу 25,7% домогосподарств сільського населення, середню – 71,5 відсотків таких господарств [10].

Загалом Україна має значний потенціал в розвитку органічного виробництва у дрібнотоварних господарствах та забезпеченні потреб внутрішнього ринку в органічній продукції. Одним із шляхів формування дрібними виробниками товарних партій однорідної продукції та організації систематичних поставок такої продукції на внутрішній ринок є створення кластерів на основі сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.

Розробка моделі регіонального кластеру. При виробництві органічної агропродукції дрібним товаровиробниками доцільно формувати регіональні кластери. Вони надають можливість розширення та зміцнення взаємозв'язків в обраному сегменті ринку; забезпечення більш гарантованого ринку збуту продукції; підвищення доступності до фінансових ресурсів; розширення інформаційної бази; активізація інноваційних та інвестиційних процесів; підвищення ефективності виробництва за рахунок зменшення виробничих та реалізаційних витрат; поліпшення якості робочої сили; розширення можливостей виходу на внутрішні та зовнішні ринки; розширення можливостей в одержанні більш кваліфікованих послуг з консалтингу; підвищення культури підприємництва.

За даними Міністерства аграрної політики та продовольства станом на 1 січня 2016 року в Україні функціонувало 1026 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, що більше порівняно з 2005 роком у 1,76 рази [10]. Разом з тим упродовж 2014–2015 років темпи зростання чисельності таких кооперативів суттєво знизилися. Якщо за період 2011–2013 років щорічно до загальної чисельності додавалося в середньому понад 100 таких об'єднань, то за останні два роки лише 4–5 кооперативів. До того ж, понад третини сільськогосподарських кооперативів в Україні зареєстровані але не здійснюють господарську діяльність.

Разом з тим в Україні створені та функціонують лише одиничні органічні кооперативи, серед яких сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи «Сновянка», «Надія», «Жуківський дар», що на Чернігівщині; «Київський» – на Київщині; «Чиста флора» – на Івано-Франківщині [12, с. 30].

Органічні сільськогосподарські кооперативи мають окремі спільні характеристики із органічними кластерами, основними з яких є об'єднання виробників продукції, постачання виробничих ресурсів, налагодження збуту готової продукції. Разом з тим до їх відмінностей належать розвинена ринкова інфраструктура кластеру, наявність переробних потужностей та можливостей тривалого зберігання продукції, а також партнерські зв'язки з покупцями продукції та постачальниками виробничих та інших ресурсів. Як правило, кластер функціонує в більш тісних зв'язках з органами місцевої влади та самоврядування та громадськими організаціями (Рис 1).

Типова модель регіонального органічного сільськогосподарського кластеру ґрунтується на кооперації дрібнотоварних виробників. При цьому основне виробництво сільськогосподарської продукції зосереджується в особистих селянських господарствах та фермерських господарствах, які є членами обслуговуючого кооперативу. Виробництво продукції проводиться за принципами та правилами органічного господарювання. Так спільно визначаються види, обсяги виробництва продукції та терміни її постачання до кооперативу, а також обсяги та терміни постачання виробникам необхідних ресурсів. Це все знаходить відображення у відповідних договорах.

Після постачання продукції до кооперативу вона попередньо проходить первинну обробку, зокрема: очищення, сортування та вразі потреби фасування. Це здебільшого стосується картоплі, овочів, зелені, фруктів. Після цього вона надходить на зберігання або реалізується. Ці та інші види продукції, залежно від спеціалізації кооперативу можуть перероблятися на власних або партнерських потужностях для виробництва інших видів продовольства, зокрема, це стосується продукції тваринництва.

Такі кластери мають працювати в тісній співпраці з органами місцевого самоврядування, місцевої влади та громадськими організаціями.



Рис. 1. Типова модель регіонального органічного сільськогосподарського кластеру

Це дає можливість суб'єктам кластеру брати участь у державних та регіональних програмах підтримки, а також у міжнародних грантових програмах технічної допомоги розвитку таких напрямів діяльності. Загалом органічні сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи лише починають створюватися в Україні. Проте, у ближчій перспективі вони матимуть широке поширення в регіонах та при подальшому розвитку створюватимуть спеціалізовані органічні кластери.

Висновки з проведеного дослідження. Ринок органічної продукції в Україні перебуває на етапі становлення та має великі перспективи щодо подальшого розвитку, зокрема, за активізації участі у процесах виробництва дрібних товарних господарств. Наразі господарства населення виробляють майже 45% сільськогосподарської продукції в Україні, до того ж переважну більшість картоплі, овочів, фруктів, молока. При цьому при вирощуванні сільськогосподарських культур більше половини таких господарств не застосовує мінеральні добрива. Як наслідок земельні угіддя знаходяться в доброму та задовільному стані, що є передумовою органічного на-пряму діяльності. Разом з тим існують проблем, які стримують розвиток такого виробництва, найбільшою серед яких є відсутність можливості виходу такої продукції на внутрішній ринок. Тому в перспективі необхідно об'єднання дрібнотоварних виробників органічної продукції в сільськогосподар-

ські обслуговуючі кооперативи та створення на їх основі регіональних кластерів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Вільна енциклопедія «Вікіпедія» – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org>.
2. Портер М.Э. Конкуренція / М.Э. Портер; пер. с англ. О.Л. Пелявского и др.; под ред. Я.В. Заблоцкого и др. – М.: Вільямс. – 2006. – 602 с.
3. Організаційно-економічні аспекти сталого розвитку агропромислового комплексу та сільських територій: монографія / за ред. Брюховецького І.М., Жмайлова В.М., Маслака О.М. – Суми: СНАУ. – 2015. – 322 с.
4. Органік в Україні – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://organic.com.ua>.
5. Маслак О.М. Формування ринку органічної сільськогосподарської продукції в Україні // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2016. – № 10. – Режим доступу: <http://global-national.in.ua/issue10-2016>.
6. Основні показники сільськогосподарської діяльності домогосподарств у сільській місцевості в 2015 році: статистичний бюлетень. – Київ: Державна служба статистики України. – 33 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
7. Рослинництво України 2015: статистич-

ний збірник. – Київ: Державна служба статистики України. – 180 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

8. Тваринництво України 2015: статистичний збірник. – Київ: Державна служба статистики України. – 2011 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

9. Сільське господарство України 2015: статистичний збірник. – Київ: Державна служба статистики України. – 2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

10. Основні показники сільськогосподарської

діяльності домогосподарств у сільській місцевості у 2015 році: статистичний бюлетень. – Київ: Державна служба статистики України. – 2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

11. Динаміка розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів за 2009–2016 рр. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://organic.com.ua>.

12. Кооперація та органік. / За ред. І. Кириленка, А. Коняшина, Ю. Ємець, В. Ніщети. – Київ: Органік Прінт. – 2014. – 80 с.

REFERENCES:

1. Vilna entsyklopediia «Vikipediia» – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://uk.wikipedia.org>.

2. Porter M.E. Konkurentsia / M.E. Porter; per. s anhl. O.L. Peliavskoho y dr.; pod red. Ya.V. Zablotskoho y dr. – M.: Vyliams, 2006. – 602 s.

3. Orhanizatsiino-ekonomichni aspekty staloho rozvytku ahropromyslovoho kompleksu ta silskykh terytorii: monohrafiia / za red. Briukhovetskoho I.M., Zhmailova V.M., Maslaka O.M. – Sumy: SNAU, 2015. – 322 s.

4. Orhanik v Ukraini – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://organic.com.ua>.

5. Maslak O.M. Formuvannia rynku orhanichnoi silskohospodarskoi produktsii v Ukraini // Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky. – 2016. – #10. – Rezhym dostupu : <http://global-national.in.ua/issue-10-2016>.

6. Osnovni pokaznyky silskohospodarskoi diialnosti domohospodarstv u silskii mistsevosti v 2015 rotsi: statystychnyi biuleten. – Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. – 33 s. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

7. Roslynnnytstvo Ukrainy 2015: statystychnyi zbirnyk. – Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. – 180 s. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

8. Tvarynnytstvo Ukrainy 2015: statystychnyi zbirnyk. – Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. – 211 – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

9. Silske hospodarstvo Ukrainy 2015: statystychnyi zbirnyk. – Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2016. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

10. Osnovni pokaznyky silskohospodarskoi diialnosti domohospodarstv u silskii mistsevosti u 2015 rotsi: statystychnyi biuleten. – Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2016. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

11. Dynamika rozvytku silskohospodarskykh obsluhovuiuchykh kooperatyviv za 2009-2016 rr. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://organic.com.ua>.

12. Kooperatsiia ta orhanik. / Za red. I. Kyrylenka, A. Koniashyna, Yu. Yemets, V. Nishchety. – Kyiv: Orhanik Print, 2014. – 80 s.